

LAWRENCE E. BABITS – STEPHANIE GANDULLA (ED.)

THE ARCHAEOLOGY OF FRENCH AND INDIAN WAR FRONTIER FORTS

(A francia és indián háború határerődjeinek régészete. University Press of Florida, Gainesville
– Tallahassee – Tampa – Boca Ration, 2013. 303 o.
ISBN 978-0-8130-4906-9)

A Lawrence E. Babits és Stephanie Gandulla gondos szerkesztésével megjelent kötet értékes munka a XVIII. századi észak-amerikai angol–francia gyarmati háború erődítményeinek témaköréhez. Tanulmányai a gazdag írásos és képi forrásanyag, illetve a régészeti ásatások eredményeinek felhasználásával szintetizálva mutatják be a gyarmati háború legjelentősebb angol és francia erődítéseit. A kötet felhasznált képek és táblázatok jegyzékével, a köszöntővel, a francia–indián háború (1750–1765) kronológiájával indul, majd a főleg erődépítészeti vonatkozású hadtörténeti fogalomtár, a tanulmányok szerint bontott (26 oldalas) összesített irodalomjegyzék, végül a szerzőket ismertető rövid életrajzi mutató és a tárgymutató következik. A 13 tanulmányt Lawrence E. Babits előszava és összegzése fogja keretbe. A keményfedeles könyv előlapját a XX. században helyreállított Tennessee állambeli Loudoun-erőd belső részletfotója díszíti. A tanulmányok szövegközi hivatkozási rendszere egységes. A felhasznált képi források, fotók, ásatási felszín- és metszetrajzok, szintvonalas rajzok, rekonstrukciós rajzok és grafikonok jól visszakövethető forrásmegjelölésével találkozhatunk.

Lawrence E. Babits (egyetemi oktató, fő szakterülete az észak-amerikai XVIII–XIX. századi konfliktusrégészet és a víz alatti régészet) az előszóban hangsúlyozza, hogy az angol–francia(–indián) háborúk erődítményei, védelmi létesítményei fontos épített emlékei Észak-Amerika történelmének. Az erődök kutatását gazdag forrásbázis: korabeli térképek, tervrajzok, felmérési rajzok, művészi ábrázolások segítik. A rendelkezésre álló források által meg nem válaszolható kérdések eldöntésében a régészet és a terepen talált tárgyi emlékek fontos szerepet játszanak. Az előszó a kötet tanulmányainak fő térbeli kereteit adja meg és rövid historiográfiai áttekintést ad.

A tanulmánykötet első munkája (*Clash of Empires*) R. Scott Stephenson, az American kötet hadtörténeti kontextusait adja meg. Az Ohio-völgy, az Appalache határvidéke, a Mohawk-folyó, az Ontario-tó, a Hudson-folyó, a Champlain-tó és a Richelieu-folyó területét, illetve térségét érintő angol–francia hadműveleteket ismerteteti tömören.

A második tanulmány (*Fort on the Frontier. Adapting European Military Engineering to North America*) James L. Hart tollából származik. Hart fő kutatási területe a kora újkori erődépítészet, a francia és angol amerikai gyarmatok, illetve az amerikai polgárháború története. Az erődépítészet fő elveinek észak-amerikai megjelenésével foglalkozik. Különösen gazdag historiográfiai áttekintést ad a XVII. századi alapokon (a Vauban-féle alapelveken) nyugvó XVIII. századi francia erődépítészethez. Hart több korabeli francia munkára hivatkozik (*Bernard Forest de Bélidor: La Science des Ingénieurs dans la conduite des travaux de fortification et d'architecture civile*, *Nicolas de Fer: Introduction à la fortification*, *Guillaume Le Blond: Éléments de fortification...*, *Louis Franquet: Voyages et mémoires sur la Canada*), illetve a kora újkori erődépítészet vívmányait bemutató korabeli illusztrációkat is felhasznál. A tanulmány végén Louis Franquet hadmérnök XVIII. század közepén tett észak-amerikai látogatása során készített leírásai (*Voyages et mémoires sur la Canada. Québec, 1889.*) alapján ismerteti a stratégiaileg kulcsfontosságú francia erődítéseket: a St. Frédéric- és a Chambly-erőd, továbbá Montréal erődítéseit.

A következő írás (*Fort Prince George, South Carolina*) Marshall W. Williams, a University of Georgia és a University of South Carolina ásatásain részt vevő önkéntes kutatóé. Williams munkájában a Keowee-folyó térségének fontos erődjének, a South Carolinabeli Prince George-erőd kutatását mutatja be. Hosszasan ismerteti az 1748-ra visszanyúló erőd történetét, illetve részletes, összesítő ásatási felszínrajzzal és rekonstrukciós rajzzal kísérve adja közre az erőd régészeti kutatását, az erődfalak, a bástyák, a barakkok és a kapu régészeti feltárását. A kötetben olvasható tanulmány nem az első közlés a Prince George-erőd témájához, Marshall W. Williamsnek 1998-ban, a University of South Carolina Research Manuscript sorozatában, *A Memoir of the Archaeological*

Excavation of Fort Prince George címmel jelent már meg korábban részletes munkája az erődrel kapcsolatban.

Cart Kuttruff (a Louisiana State University tanára, régész) munkája (*Fort Loudoun, Tennessee. Defensive Features and Artifactual Remains*) az 1756-ban, illetve 1757-ben, a francia Massac- és Toulouse-erőd ellenőrzése céljából épített, egyik legnagyobb (11 ezer m²-es) alapterületű erődítményt, a Loudoun-erődöt mutatja be saját és Paul Kelley korábbi kutatásainak összegzésével. A Loudoun-erőd feltárását jelentősen megkönnyítette, hogy az erőd pontos helye nem merült feledésbe, romja jól ismert tereptárgy maradt. Az 1936-ban meginduló feltárások a csillag alakú (két nagy és két kisebb méretű bástyával rendelkező) erőd teljes területére kiterjedtek, közel 200 ezer (az őskor és az újkor közé keltezhető) leletet találtak. A szerző az európai, a kínai, illetve a cselyen kerámia, az üvegáru és a csontleletek leletsűrűségét külön ábrákra is kivetítette, a tárgyi emlékek bemutatásakor más korabeli erődök (Prince George-, Dobbs-, Ligonier és a virginai Loudoun-erőd) tárgyi emlékeire is reflektált.

Lawrence E. Babits (*Fort Dobbs, North Carolina. How Documents and Artifacts Led to Rebuilding the Fort*) a Dobbs-erőd kutatását ismerteti. Az 1755–56-ban emelt erődítményt egy, az angol erődépítészetben jól ismert „strong barrack” kifejezéssel illették a korabeli írásos források. Babits a nagy-britanniai Kingussie-ben található, 1720-as években emelt Ruthven Barracks-hoz hasonlította az 53×40 méteres alapterületű központi épülettel rendelkező, 300 katona befogadására alkalmas erődöt. Az 1968-ban meginduló ásások révén feltárták a központi épületet, a pincét és a védművet. A munkálatok során sikerült megfigyelni a főépületet eredetileg védelmező (lenagyolt ágaival) kifelé fektetett tölgyfák alkotta védőgát nyomát is. A tárgyi anyag bemutatásakor Babits a gyarmati háborús haszántereken gyakori fémgombokat és a nagyrészt a pince területén talált, kézi tűzfegyverekhez tartozó ólomlövedékeket és bajoneteket emelte ki.

Robert L. Jolley, a Commonwealth of Virginia's Department of Historic Resources régésze munkájában (*Fort Loudon, Virginia. A French and Indian War Period Fortification Constructed by George Washington*) a Loudoun-erőd kutatását adja közre. Az erőd érdekessége, hogy azt George Washington ezredes terve alapján építették 1756 és 1758-ban; a négy sarokbástyás erőd mintaképe feltételezhetően a francia Rivière au Boeuf erődje volt. Az erődrel kapcsolatos építési munkálatok jól dokumentáltak. A terepkutatás elsősorban a forrásokból megismerhető erődstruktúra igazolására és a katonaság, a civil lakosság és az indiánok interakciós kapcsolatainak az anyagi kultúrán keresztül való megismerésére irányult. A talált tárgyi leletanyag kapcsán a tűzészeti eszközökhöz és a kézi tűzfegyverekhez kapcsolódó leletek (fegyverszerelvények, puskaanyagok) kerültek részletezsebb ismertetésre, s az erődben talált állatsontok rövid kiértékeléséről is olvashatunk. A szerző sajnálatos módon ugyanakkor nem ad teljességre törekvő áttekintést a talált állatsont-nyagra vonatkozóan, csupán a marha- és a sertécsontok túlsúlyáról informálja az olvasót.

A tanulmánykötet következő írását (*The Second Fort Vause. A Crucial French and Indian Fort in the Roanoke Valley of Virginia*) Kim A. McBride antropológus, a Kentucky Archaeological Survey társigazgatója jegyzi. McBride részletesen ismerteti a Vause-erőd (építés)történetét: az első erődítő munkálatokra 1755-ben került sor, majd az 1756. évi indián támadás után egy újabb, de komolyabb, négy sarokbástyás erőd kiépítése ment végbe. (A régészeti kutatás révén feltételezhető ugyanakkor, hogy az északkeleti bástya munkálatai talán soha sem fejeződtek be.) A terepkutatás során főleg az erőd működése utáni időszakból származó, XIX–XX. századi tárgyi emlékek kerültek elő, a gyarmati háborúhoz köthető leletek hiánya feltételezhetően a katonai barakkok erődön kívüli elhelyezésére utal a szerző álláspontja szerint.

W. Stephen McBride, a Camp Nelson Civil War Heritage Park hagyományörzője és régészeti igazgatója Edwards erődjét dolgozta fel munkájában (*To Preserve the Forts, and the Families Gathered into Them. Archaeology of Edwards's Fort, Capon Bridge, West Virginia*). A régészeti kutatás az 1990-es években indult, a tanulmány főleg a 2001. és 2004. évi kutatásokról nyitottságán alapuló ásások eredményeit közli. McBride Edwards erődjének alaprajzát a Pennsylvania állambeli Allen-erődjével állította párhuzamba, az erőd kronológiai kereteinek lehatárolását a régészeti megfigyelések jelentős mértékben segítették. A tanulmányban a feltárások során talált archaozoológiai leletek (marha-, sertés-, bány-, szarvas-, ló-, medve-, csirkecsont, kagylóhéjak) mennyiségi mutatókkal kerülnek bemutatásra.

A következő írás (*Fort Loudoun. A Provincial Fort on the Mid-Eighteenth-Century Pennsylvania Frontier*) Stephen G. Warfelnek, a State Museum of Pennsylvania korábbi vezetőjének, régész munkatársának a műve. Először az 1756-ban épített erőd történetét mutatja be, majd a régészeti kutatások eredményeit ismerteti. A State Museum of Pennsylvania ásatásai tisztázták az erőd struktúrájára vonatkozó kérdéseket, több barakképületet, illetve a tisztek kőalapozású szálláshelyét, továbbá az erőd kútjának és vízvezetékének szakaszát lokalizálták. Az erőd három sarkánál sikerült a bástyaépítményre utaló cölöplyukakat megfigyelniük az ásató régészeknek, az írott források szerint ugyanakkor az erőd négy sarokbástyás elrendezést mutatott. Warfel a negatív régészeti megfigyelést a negyedik sarokbástya maradványainak a XX. századi pusztulásával magyarázta.

Az időközben elhunyt Charles L. Fischer antropológus, a New York State Museum korábbi történeti-régészeti igazgatója és Paul R. Huey a New York State Office of Parks, Recreation and Historic Preservation régésze által jegyzett munka (*Style in the Wilderness. The Colonial Fort at Crown Point*) a gyarmati háborúk korában emelt egyik legérdekesebb erődítéssel, a Crown Pointnél található, St. Frédéric erődjével foglalkozik. A franciák 1734-ben kezdték el építeni az erődítményt, ami szoros párhuzamba állítható a Brest melletti Tour de Camaret-tel (Camaret-sur-Mer). A négyszög alaprajzú, a sarkoknál bástyákat mutató erőd legérdekesebb része az egyik erődсарokban kialakított többemeletes ágyútorony. (Az ágyútoronyra a szerzők a kötetet záró fogalomtár alapján a „castle” és a „donjon” szinonimájaként is feltüntetett, ebben az esetben toronyépítményre vonatkoztatott „redoubt” kifejezést használják.) Fischer és Huey munkája részletesen kitér a francia erőd stratégiai értékére és szimbolikus szerepére.

Susan E. Basely, a Cataraqui Archaeological Research Foundation régésze a *Fort Frontenac, Kingstone, Ontario, Canada* című írásban a Cataraqui-folyónál 1673-ban emelt francia Frontenac-erőddel kapcsolatos ismereteket foglalja össze. Az erőd területét és térségét napjainkra a kanadai Kingstone település teljesen elfoglalta, ugyanakkor az erőd története, illetve az építési periódusok jól adatolhatóak a fennmaradt írásos és képi források segítségével. Jelentősebb régészeti feltárások az 1980-as évek első felében, valamint 2003–2004-ben és 2006-ban zajlottak. Az ásatási munkálatok révén sikerült feltárni az északnyugati, Saint Michel-bástyát és a bástyákat összekötő kurtina rövidebb szakaszait.

A kötet tizenkettedik tanulmányát (*Michilimackinac, a Civilian Fort*) a régész-antropológus Lynn L. M. Evans, a Mackinac State Historic Parks régészeti igazgatója írta. Evans az 1715-ben, a Huron- és a Michigan-tó találkozásánál emelt francia erődöt dolgozza fel írásában. Nem ismerteti a feltárásokból származó tárgyi emlékeket, a régészeti kutatások eredményeit csupán az erőd építési periódusainak leírásakor használja fel. A rendelkezésre álló forrásbázis és régészeti eredmények alapján jól nyomon követhető az erőd építéstörténete, amelyet Lynn L. M. Evans a korabeli vázlatrajzok és ábrázolások alapján mutat be: az eredetileg négyszög alaprajzú erőd nyugat felől először egy háromszög alakú földvédművel bővült, majd az ezt követő építkezések révén nyerte el jellegzetes (szabálytalan) hatszög alakját.

David J. Keene, az Archaeological Research Incorporated (ARI) igazgatójának tanulmányában (*War and the Colonial Frontier. Fort de Chartres in the Illinois Country*) a francia Chartres-erődről olvashatunk. Keene részletesen elemzi az 1719-ben épített erőd három periódusát. A szerző az 1980-as és 1990-es években talált kereskedelemi, háztartási és személyes vonatkozású leleteket az Ouiaenon- és a Michilimackinac-erőd tárgyi emlékéanyagával összevetve elemzi. Sikeresen különíti el az erőd három fő építési periódusát: a négyszögletes alaprajzú Chartres erőd kezdetben két bástyája volt, majd az 1726-ban a Mississippi árhulláma által elpusztított erődöt később újjáépítették, de már négy bástyával látták el. A régészeti kutatás során különösen nagy hangsúlyt kapott a harmadik erődítési periódus vizsgálata, s az épületrégészeti kutatás révén a falszerkezet vizsgálatára is sor kerülhetett.

Lawrence E. Babits összegző, záró írásában a tanulmánykötet összes munkájára reflektál. A könyv a XVIII. századi észak-amerikai gyarmati háború változatos, a XVII–XVIII. századi európai erődépítészet vívmányait felhasználó, de egyben a helyi sajátosságokhoz igazított erődítéseit, erődítési rendszereit tekinti át, a több évtized régészeti kutatómunkájából származó ásatási megfigyelés és tárgyi emlékéanyag felsorakoztatásával.

Polgár Balázs